

SZŐKE TÍMEA

„CSAK A FÁJDALOMTÓL NEM VÉD MEG SEMMI...”¹

Borbély Szilárd: *Nincstelenek*. Már elment a Mesijás? Budapest: Kalligram, 2013, 324 o.

BORBÉLY SZILÁRD
Nincstelenek
Már elment a Mesijás?

A nemrégiben tragikus hirtelenséggel elhunyt nagyszerű író, Borbély Szilárd utolsó regényében egy hetvenes évekbeli, Szabolcs megye keleti csücskében lévő kis falu világát mutatja be egy szegény, háromgyermekes család életén keresztül, amit a középső gyerek, a „Fiú” mesél el. Sem a település, sem pedig a narrátor nincs nevesítve a könyvben, ami ezáltal mintegy általánosítja a reménytelenséget és annak velejáróit: a mű tulajdonképpen bárkiről szólhatna, bárhol történhetne. A szerző saját bevallása alapján a mű „életrajzi alapú, tehát korlátozott fikció”.²

A szerző egyszerűen fogalmazott, gyakran tömondatos szerkezeteken keresztül alakítja ki rendkívül naturalista, sötét és könyörtelen képi világát: a gyakori káromkodások, a kendőzetlen szexuális jelenetek, a mocskok, a bűz, az emberi és állati fekália, a dögtetek és az azokon lakmározó férgek látványa már a mű első soraitól kezdve éreztetik a később egyre jobban kibontakozó hangulatot: itt minden rothad, kívül-belül, erkölcsileg és fizikailag egyaránt. Intim szféra egyál-

¹ A cím idézet innen: Borbély 2013: 107.

² Idézet a belső borítóról.

talán nincs a regény világában: a szexre való utalások, a testi szükségletek kifejeződései mind-mind a közösség előtt zajlanak, gyakran ízléstelen viccek tárgyává válva. Az ember itt a testét sem birtokolhatja teljes mértékben: a gyerekeket a felnőttek fogdossák, a férfiak benyúlnának az asszonyok szoknyája alá, és saját nemi szervükre tesznek utalásokat. Mindez arra szolgál, hogy a lehető legkisebb különbséget is elmossa az emberek között: itt senki sem individuum, vagy különb a másíknál, itt mindenki egyforma, hiszen mindenki teste ugyanúgy működik.

Borbély regényében nincs hagyományos értelemben vett történetmesélés, cselekmény vagy fejlődés, mint ahogy pontos kronológiát sem találhatunk. Az időszerkezet statikus, nem előrehaladó, sőt néhol inkább körkörös: a szerző vissza-visszatérő motívumokkal, már elmondott történetekkel, a regény végén pedig nagyobb ugrásokkal idéz fel és illeszt össze egymástól gyakran független emléképeket. E mozaikos, apró történettöredékek fel-felvillantásának sorozatán keresztül áll végül össze állóképszerű egészszé, történelmi lenyomattá egy korabeli, külvilágtól elzárt falu társadalm szerkezete.

A falu lakói gazdálkodó parasztok, ami egyfajta pejoratív kategóriaként jelenik meg a narrátor elbeszélésében, hiszen ő és a családja nem tartoznak a parasztok közé, és úgyszólván el fognak költözni a faluból. Főleg az anya megszólalásaiban érhető tetten a *mi* és az *ők* folytonos elválasztása és szembeállítása: *ők* zsigoriak és számitók, *mi* nem; *ők* mocskosak, *mi* tiszták; *ők* szolgák, *mi* szabadok vagyunk. Az elbeszélő és családja tehát kívülálló a településen: az anya részéről rutén, az apa részéről pedig román származású „bekerültek”, de az apa feltehetően félig zsidó származású is, hiszen azt beszélik róla, hogy balkézről született, így a saját családjában is idegen, akit a mű végén ki is tagadnak a testvérei.

A falu lakói számára egyébként is fontos a származás: ezt egymásról és a többiekéről is számon tartják. A családi emlékezetet a gyerekeken, vagy ahogy ők mondják, pulyákon keresztül örökítik tovább, régi történeteket mesélnek az ősökről, az eredeti hazáról, hogy el ne felejtődjön, ki honnan jött. A település társadalmi hierarchiájának legtetején a magyar parasztok, legalján pedig a cigányok állnak, akik külön telepen, a Cigánysoron élnek a faluban, hiszen „*a magyarok szóba se állnak a cigányokkal*” (Borbély 2013: 38). Lényegében csak a regény alcímében is megjelenő, Mesijásnak csúfolt, bolondnak tartott, de jólelkű cigányon keresztül érintkeznek a falu lakóival, aki a parasztok budijait takarítja, és néhány ház körüli munkát is elvégez némi fizetség reményében. Mesijást mindenki lenézi: ordítanak és lekezelően bánnak vele, kigúnyolják, leköpik, a férfiak, a nők, de még a gyerekek is. Pedig Mesijás ismeri az illetet, és tudja hol a helye, „*a kalapját leveleszi, ha magyarral beszél*”. Hiszen „*magyarokkal csak hajadonfőtt beszélhet a cigány. A pulyával is*” (uo.: 47). Ezen kívül a cigányok lényegében csak a babonás félelmekben jelennek meg, amivel a falusiak a gyerekeket riogatják (a cigányok „*ellopják a pulyákat, hogy megegyék őket*” (uo.: 36), és a kutyák nevében, hiszen azok közül mindegyiket Cigánynak hívják a faluban, ezzel is utalva arra, hogy milyen kevéssé tartják az elutasított népcsoportot.

A zsidók a cigányokkal szemben már nem is részei a falu hierarchiájának: rossz szemmel méregetett, elkerült idegenek, teljesen kívülállóak, megűrték, de nem befogadottak, egyszerűen „mások”. A zsidó szitokszó, kimondhatatlan titok, súlyos szégyellnivaló, félelmetes árny, akiről csak suttozva beszélnek, és sosem látják. Ez csak a II. világháború idején volt másképp, amikor nyíltan gyötörték és megalázták őket: a házak ajtaját „*disznószarral kenték össze*”, „*a meszelt falra azt írták, hogy zsidó disznók*” (uo.: 192), a tulajdonukban lévő boltból elvitték, amire kedvük szottyant, a kocsmában ingyen ittak.

A falu lakói közt a regény jelenidejében már csak egy zsidó él, de az ő származásáról sem beszél senki. Ifj. Mózes József családját a háború utolsó évének májusában deportálták, de szülei, felesége és gyermekei közül csak ő tért vissza a faluba, azon emberek közé, akik az áhított „zsidóarany” megszerzéséért bármire képesek voltak: otthonát és boltját kifosztották. A szekrényből a ruha, a polcra az áru úgy tűnt el, mint a szívekből a könnyölet: nyomtalanul, már keresni sem érdemes, felelős pedig úgyszincs.

Örökké tartó küzdelem még a faluban az egykori zsellérek és kulákok szembenállása is, ami a jelenre ugyanúgy kihat, ezzel is azt bizonyítva, hogy a vélt vagy valós sérelmeket a falu népe nem felejtí: a narrátor kulákleszármazottnak tartott apja ezért nem kap munkát a térszben, pedig szakmája is van. Végül a gyűlölet addig fajul, hogy bujkálni is kénytelen lesz, mert megfenyegetik: ha beteszi a lábát a faluba, megölik.

A regény a falusi nemi, családi szerepekről is metszően pontos, torokszorító képet fest. A férfias férfi mocskos, büdös, iszik és bagózik. Aki nem ilyen, az „strici”. A férfi feladata az állatok leölése és a verés is: hol az asszonyt, hol a pulyát veri válogatott módokon és eszközökkel, hisz „*úgy lesz belőle ember*” (uo.: 211).

A férfi nem undorodik semmitől, hözöng, verekszik, erőszakos. Az asszonyok pedig nem félnek semmitől sem, „*csak a férfiaktól, akik részegen mennek haza*” (uo.: 29). Épp ezért, saját nyomorúságukat és kilátástalanságukat azon töltik ki, aki még náluk is gyengébb: a gyereken. A pulyát tehát ők is verik, de ez a verés inkább csak a hisztéria kitörése. Nem fáj igazán, és nincs benne rendszer. Hiszen „*az anyák keze akkor is simogat, amikor üt. Az apáké akkor is büntet, amikor simogat*” (uo.: 222). A mű elbeszélője e kíméletlen családi viszonyok elől a prím számok és egyáltalán, a számolás világában keres menedéket, és menet közben vagy elalvás előtt gyakran ezzel nyugtatja magát, különösen akkor, ha olyasmi történik vele, amit nem ért, vagy nem tud feldolgozni.

A gyereknél pedig már csak egy megalázhatóbb és védtelenebb lény van a világon: az állat, amelyet viszont mindenki bánt. Ütik-rúgják a kutyát és a macskát, a kisebb állatokat pedig eltapossák, megfojtják vagy falhoz verik. Ez a minden szinten jelen lévő erőszak a fojtogató tehetetlenség megnyilvánulása. Ugyanakkor a testi-lelki szegénység kifejeződése is: a gyakran minden erkölcsi belátást nélkü-

löző emberek sajnálat nélkül ölik az állatokat, bennük sokszor nem látnak mást, mint újabb éhes száját, amit be kell tömni, de nincs miből.

A mű végén ebből a sivár, megnyomorított és kegyetlen világból költözik, menekül el a regény mesélője a családjával, miután már mindent elveszítettek: az apa a falubeli helyét, a család az évek óta máshol élő apát, az anya a józan eszét, a gyerekek az álmaikat és mindannyian a Kicsit, a legkisebb gyermeket. Ám itt feloldozás még sincs: a „megszokott igénytelenség” helyett a „megszokhatatlan ideiglenesség” jut a családnak osztályrészül. Olyan szabadság ez, amelynek nem ismerik a határait. A tizenhárom évnyi szegénységben és keserűségben töltött időt pedig már nem adhatja vissza nekik semmi.